

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ У СУЧАСНІЙ УГОРЩИНІ

Леся Мушкетик

Борто Е. Світ звичаїв греко-католицьких свят / пер. з угор. Е. Т. Берти. — Ужгород, 2007. — 273 с.

Сучасні дослідження релігії в Угорщині тривають у кількох взаємодоповнювальних напрямках: 1) дослідження проторелігії чи міфології; 2) дослідження народних вірувань; 3) порівняльне вивчення релігії; та 4) етнологія релігії, що вивчає релігійні звичаї в Угорщині з етнологічної, фольклористичної та історико-антропологічної точок зору. Останній напрямок репрезентує монографія Елека Борто, що з'явилася 1999 року в Дебрецені. В українському перекладі Е. Берти її опубліковано в Ужгороді під редакцією відомого угрознавця, директора Центру гунгарології Ужгородського національного університету Петра Лизанця. Автор монографії Елек Борто — це відомий угорський вчений, доктор наук, завідувач кафедри етнографії Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута, головний редактор журналу «Ethnographia». Його основними дослідницькими теренами є вірування, народні обряди, релігійна антропологія, етнографія релігії, центральноєвропейські етнокультурні зв'язки, етнічна ідентифікація. Співробітники кафедри провадять збирання й вивчення народної культури угорців та інших етнічних спільнот, зокрема на території Закарпаття (див. працю Е. Бьоді в «НТЕ. Угорський спецвипуск», 2006, № 4, с. 73–80). У цьому випуску опубліковано також розлогу працю іншого відомого релігієзнавця, головного редактора збірника «Acta Ethnographica» Габора Барни «Етнологічне дослідження релігії в Угорщині» (с. 33–44).

Монографію Елека Борто присвячено релігійній обрядовості греко-католиків сучасної та історичної Угорщини, частково — сусідніх країн, зокрема, сюди ввійшли приклади із Закарпатської області України.

Конкретним описам свят у книзі передують досить великий вступний розділ, що містить

три підрозділи: 1) «Із вітчизняної історії греко-католиків»; 2) «Греко-католицизм та угорці»; 3) «Греко-католицизм та народна культура».

Так, Е. Борто свідчить, що історія греко-католиків в Угорщині розпочинається ще від середньовіччя, тобто від того часу, коли населення було прихильником візантійської християнської традиції. Тут засновували візантійські монастирі, діяли священники та ченці, у деяких місцях свята відзначали за грецьким обрядом. Одночасно з цим внаслідок тривалої міграції русинів, румунів, а згодом і сербів, що розпочалася в XIV–XV ст., основу етнічної бази прихильників східного обряду почали складати народності, що заселяли східні та південно-східні регіони країни. У XVII ст. відбулася унія місцевих православних із католицькою церквою, а невдовзі — відновлення та створення нових єпархій грецького обряду, зокрема мукачівської. Збільшенню греко-католицького населення країни сприяла швидка асиміляція інших народностей з угорцями. Після Тріанонського поділу Угорщини було створено самостійну адміністративну одиницю — апостольський екзархат із центром у м. Мішкольц. В Україні був відомий єпископ Міклош Дудаш (1902–1972), який чимало зробив для розбудови греко-католицької церкви, підготовки священників, для освіти й культури, прекрасно володіючи карпатоукраїнською мовою. Певний час він перебував на Закарпатті, де склалися тоді складні конфесійні обставини.

Посилаючись на останні відомості (1999), Е. Борто констатує, що на території Гайдудорозької єпархії Угорщини діє 139 парафій, а в рамках мішкольцького апостольського екзархату — 30 парафій. Єпископом цієї єпархії призначено Сіларда

Керестеша. Релігійне життя в регіоні поживалося після 1990 року.

Автор підкреслює необхідність вивчення релігійних традицій греко-католиків, у студії яких були значні прогалини; такі дослідження дещо активізувалися у 80-х роках ХХ ст. Він робить висновок про існування серед греко-католиків «подвійності» у ставленні до власної релігії, що призвело до формування в них дуже сильної релігійної ідентифікації. Іншою особливістю було те, що духовенство за способом життя, освіченістю та культурою не надто відрізнялося від своїх віруючих. Е. Борто зазначає, що «релігійне життя в сучасному вигляді пристосовується до латинської структури, а його елементи частково базуються на спадщині східної церкви, а частково на формах латинського обряду» (с. 24), тож, відповідно, його інтерес спрямовано не на саме релігійне життя та його структури, сформовані під впливом латинської церкви, а швидше, на структуру зовнішніх взаємозв'язків, а також — на окремі внутрішні елементи.

Наступний — основний і найбільший — розділ має назву «Свята і визначні дати» і послідовно описує перебіг свят за календарем.

Щодо загальної характеристики церковних свят, то автор вважає, що за багатством і пишнотою греко-католицький церковний календар випередив більшість конфесій Угорщини. У минулі століття він відрізнявся від римо-католицького, та в 1916 році в Угорщині греко-католицька церква офіційно перейшла на григоріанський календар, тоді як у деяких місцевостях ще певний час святкували за старим календарем (до прикладу, Різдво відмічали 7, 8 та 9 січня). На це вказує й інша назва Водохреща — «мале Різдво», а проміжок від Різдва до Водохреща називали «між двома Різдвами».

Найбільш характерними релігійними святами Е. Борто вважає ті, що більш-менш різняться від римо-католицьких, а саме: день святих Миколая, Іллі, Водохреще, Великодній піст, Великдень. Інші, за винятком незначних відмінностей,

повторюють традиції католицької (латинської) церкви. Свята поділяють на постійні та змінні, водночас їх класифікують за ступенем святковості (усього 5). Тому, до прикладу, до глави «Адвент» (Різдвяний піст) входять такі підрозділи, як «Пошук житла, святий вечір, колядування, вертеп, різдвяна ялинка» тощо, до глави «Великодній піст» — «Хрестопоклонна Неділя, Задушна Субота, Вербна (Цвітна) Неділя, Страсний (Чистий) Четвер, Великодня П'ятниця» та ін.

Далі автор дає конкретний, досить розлогий опис кожного свята з прикладами із різних місцевостей Угорщини, а то й з-поза її меж. Так, чимало прикладів зустрічаємо з території сучасного та історичного Закарпаття, яке входило до складу Угорщини. Приміром, автор свідчить, що обряд освячення води на березі замерзлої річки Уж греко-католики Ужгорода здійснювали таким чином: священик кидав у річку хрест, який потім віруючі витягали. Інший приклад: «В Ужгороді у перший день Різдва ввечері у резиденції єпископа збиралися священики та семінаристи. Урочистості розпочинав передзвін "Івана" — великого дзвону кафедрального собору. Семінаристи починали співати різдвяні колядки (старослов'янською мовою); єпископ виголошував промову русинською та угорською мовами. Угорське радіо щороку (1938—1945) транслувало ці урочистості» (с. 94). У наш час церемонії провадять лише угорською.

У змалювання перебігу свят входять, зокрема, описи особливостей постування та різних страв, перелік їхніх назв та складових, а також рецептів їхнього приготування. Це, приміром, випікання паски (із борошна та з білого сиру) в різних місцевостях із відповідними ритуалами та формами прикрашання тощо. Автор залучає також деякі порівняння з римо-католицькими, протестантськими, зрідка православними, ритуалами не лише в угорців, а й у циганів, словаків, українців-русинів. Також він подає окремі зразки пісень, що збагачують виклад матеріалу. Чимало тут прикладів із сіл Комлошка та Рудабанячка, де, як вважають, найкраще збереглося

русинське населення, хоча в наш час воно значною мірою змішалось з місцевими словаками та угорцями*.

Останній розділ присвячено одпустовим звичаям: це Маріаповчська проща та храмові свята. На всю Угорщину відоме поселення Маріаповч у північно-східній Угорщині. Завдяки тому, що тут декілька разів мироточила ікона Божої Матері, сюди вже понад 300 років з'їжджаються віруючі не лише з Угорщини, а й із сусідніх країн, причому не лише греко-католики, але й представники інших конфесій та просто туристи. Тут може збиратися одночасно по кілька сотень тисяч чоловік. За довгі роки паломництва виникли сталі місцеві традиції, зокрема, оферування (офера — це фігурка з воску, яку кладуть на вівтар перед святою Марією), а також сад Марії, колодязь Марії. Автор детально описує перебіг сучасного святкування прощі.

У житті прихожан найважливішою подією було храмове свято, присвячене покровителю певної місцевої церкви. Такі свята на прикладі з різних сіл описує Е. Борто.

Загалом монографія читається жваво та цікаво, вона містить як територіально розлогий, так і історично різноманітний, різноплановий матеріал і подає детальну та яскраву картину з життя угорських греко-католиків. До монографії також додано окремі ілюстрації, що унаочнюють виклад.

Tatrai Z. A pünkösdi jeles napján... — Budapest : Akadémiai Ki., 2010. — 304 p. (Tatrai Zsuzsanna. Szentkereszt-heti napok... — Budapest : Akadémiai Ki., 2010. — 304 p.)

* Слід згадати, що існує ще й окрема монографія про греко-католицькі звичаї русинів Угорщини, написана Л. Шашварі (*Sasvari L. Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzban.* — Budapest : Etnikum kiadó, 1996. — 104 p.), а також стаття Й. Кішш про пасхальні звичаї русинів с. Комлошка (*Kiss J. Egyházi ünnepek és népszokások a komlóskai ruszinoknál (a husvét) // Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról.* — 1998. — N I. — P. 153–175).

Кандидат етнографічних наук Жужанна Татраї багато років поспіль працює в Інституті етнографічних досліджень Угорської академії наук. Терени її наукових зацікавлень — народні звичаї, календарні та родинні обряди, традиційне життя угорських дівчат-селянок, євангелістська релігійна етнографія. До її творчого доробку належить монографія «Дівоче життя» (1994), окремі розділи в таких фундаментальних працях, як «Угорський етнографічний словник» у 5-ти томах, багатотомній серії досліджень «Угорська етнографія» (зокрема в 5-му та 7-му тт.), численні статті в інших виданнях, а також в етнографічній періодиці тощо. У перекладі на українську мову опубліковано її дослідження «Різдвяні свята: від Адвента до Водохреща» (НТЕ, 2006, № 4).

Книга Ж. Татраї «Святкового троїцького дня...» є першим в Угорщині монографічним дослідженням свята Трійці, наслідком багаторічної праці дослідниці, скрупульозного опрацювання нею власноруч зібраних, опублікованих та рукописних джерел. Цю монографію присвячено опису й дослідженню троїцьких традицій, що побутували в Угорщині в XIX–XX ст. Це в XX ст. було записано такі характерні ритуали цього свята: вибір троїцького короля, похід королев, похід короля з королевою, дії із зеленої гілкою (похід із зеленою гілкою, прикрашання її тощо), встановлення майського деревця, бали, розваги та обдарування. До нашого часу збереглися також співочо-танцювальні привітальні звичаї.

У вступі Ж. Татраї пояснює походження самого слова «п'ятдесятниця», що утворилося від грецького «п'ятдесятий», тобто, саме свято починається в п'ятдесятий день після Пасхи. Дослідниця наводить його біблійний опис, зокрема початки та формування цього свята, його окремі моменти. До нього долучилося й багато язичницьких обрядів, тому часто основні моменти Трійці Церква забороняла.

У першому розділі Ж. Татраї подає огляд досліджень троїцьких традицій в угорській науці. Це, зокрема, праці відомих учених Шандора Режьо Еншеля, Дьордя Шебештена, Гези Рогейма, із сучасніших слід назвати

славіста Яноша Мангу, відомих знавців обрядовості Угорщини Теклу Дьомьотьор, Золтана Уйварі, саму авторку та багатьох ін. Описи обряду ввійшли до фундаментальних серій, що виходили і продовжують виходити в Угорщині: «Збірника угорської усної поезії», видання «Австро-Угорська монархія в описах та ілюстраціях», «Збірника угорської народної музики», «Угорського етнографічного словника» (декілька словникових статей), «Угорського етнографічного атласу», до 7-го тому фундаментальної дослідницької праці «Угорська етнографія», до наукових журналів — «Етнографія» та ін. Багатий матеріал зберігається в Етнологічному архіві Угорського етнографічного музею.

Значну увагу фольклористка приділяє образу троїцького короля, тут ідеться про його вибір — із випробуваннями чи без них, посвячення в юнаки, вибори судді тощо.

У наступних розділах описано дві характерні форми троїцького привітального походу: це — троїцький дівочий хід (пюнкешддьолеш) та похід королеви (пюнкешді кірайнейараш). У кожному розділі дослідниця спершу подає загальні відомості про обряд, а тоді — його різночасовий опис із прикладами з різних місцевостей Угорщини. Багато тут і прикладів пісень, іноді з мелодіями, що збагачує уявлення про святкування. До прикладу, королевою часто обирають наймолодшу та найкрасивішу дівчину. Троїцький похід може складатися з п'яти дівчаток (12–17 років), яких веде іще менша (3–7 років) дівчинка в білому одязі, з вінком королеви на голові та з корзиною, наповненою пелюстками квітів, у руках, або ж його може очолювати король із королевою та їхня «свита». Це також може бути наречений і наречена із весільним почтом. Світову славу цьому обрядові приніс хоровий твір композитора й фольклориста Золтана Кодая «Троїцька дівоча пісня» (1929). У межах розділу авторка подає також відомості про структуру тексту та обрядових дій і перераховує регіональні типи обрядів.

У ХХ ст. це свято продовжує жити у виконанні народних колективів, на сцені, в репертуарі шкільних пісенників, а в області Удвар-

гей ще досі побутують такі складові обряду, як «королювання» та «проганяння пави» (пісня «Киш, паво» та ін.).

Значну роль у ритуалах Троїцького дня відігравала зелена гілка. Дослідниця зазначає, що вона має давню символіку весняної вегетації та підсилення плодючості, відганяє злих духів, до цього ж додаються і релігійні уявлення. Так, дії з нею дуже різноманітні — це й прикрашання помешкань та церкви, маскування, встановлення майського деревця, різноманітні ігри тощо. До цього розділу Ж. Татраї додає таблиці, що наочно демонструють територіально-часові відмінності обрядів, пов'язаних із зеленою гілкою (с. 143) та майським деревцем (с. 150). Тут, а також в інших джерелах, знаходимо відомості про вид дерева, його розміри, місце встановлення, прикрашання, ритуали, що його супроводжують.

Зазначаючи, що об'єктом її вивчення не була релігійна етнографія, Ж. Татраї залучає до свого дослідження суто релігійні відомості про святкування П'ятдесятниці, до прикладу, про прощу, перше причастя чи конфірмацію тощо. Подібним дослідженням присвячено окремий розділ книги.

У монографії зустрічаємо й численні народні вірування, пов'язані з Троїцьким днем. Це, до прикладу, приписи стосовно обробітку землі, утримання худоби, бджільництва, передбачення погоди, ритуальні дії задля збереження здоров'я й краси (ритуальне поїдання каштанів, ритуальне вмивання росою та ін.). Є інформація про лікувальні трави та їхнє збирання в цей час. Окрім того, зафіксовано вірування про шкідливі відьомські дії, заборона працювати в цей день тощо.

Окремий розділ вміщує відомості про троїцьке обдаровування пастухів, що практикували цього дня в Угорщині.

Окрім угорського матеріалу, Ж. Татраї подає описи троїцької традиції в середовищі угорських нацменшин, а саме, у німців, південних слов'ян, румунів та словаків. Так, у південних слов'ян зберігся своєрідний обряд додола — викликання дощу.

Далі у монографії подано таблицю даних про троїцькі традиції згідно з дослідницькими пунктами Угорського етнографічного атласу, що дозволяє дійти висновку про побутування різних обрядових складових у різних місцевостях Угорщини. Так, за словами дослідниці, виявлено, що обряд цілком відсутній на Задунав'ї, дещо поширений на західній та середній частині Угорщини, і спорадично — на східній.

До книги додано також уривки із джерел XIX ст., із праць збирачів та дослідників, письменників — Йокаї Мора, Шандора Режьо Еншеля, Дюли Іштванфі та інших — із описами Трійці, які або вже були опубліковано, або ж які публікують уперше. Два уривки присвячено угорській обрядовості з колишньої області Унг — теперішнього Виноградівського району. Описи та дослідження супроводжує багатий ілюстративний фотоматеріал.

Багатою є й література: 1) друковані джерела; 2) рукописи та архівні матеріали; дані з

Етнологічного архіву Угорського етнографічного музею, зі збірок Угорського етнографічного атласу (Т. IV), із польових матеріалів самої дослідниці; неопубліковані, рукописні матеріали, неархівні матеріали; 3) описи Троїцьких обрядів зі «Збірника угорської народної музики II», із томів серії «Знаменні дні» (Будапешт, 1953). Усі матеріали подано за алфавітом, після літератури йде список скорочень та підписів до ілюстрацій.

Книга Жужанни Татраї, що є першою угорською монографічною роботою про Трійцю, є цінним і фундаментальним виданням. Сюди ввійшов дуже багатий і різноплановий матеріал, описи — точні й скрупульозні, книга, хоч і наукова, але читається цікаво й легко. Усі відомості підтверджуються численними посиланнями на джерела. На якість видання впливає також різноманітний ілюстративний матеріал — таблиці, фото, уривки з творів.